

TA'LIM JARAYONI SUBYEKTLARI KOMPETENTLIGINING TA'LIM SIFATIDAGI AHAMIYATI

O'ralov Suxrob Maxammadi o'g'li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotasiya. Mazkur maqolada kompetentlik tushunchasi va uning falsafiy-pedagogik tahlili, bu tushuncha bo'yicha olimlar fikrlari bayon etilgan, tayanch kompetensiyalar tahlil qilingan, ta'lim sifatini oshirishda subyektlar (o'qituvchi va o'quvchi) kompetentligininig ahamiyati yoritilgan hamda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim tizimidagi asosiy omillar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetentlik, kasbiy malaka, tayanch kompetensiyalar, ijtimoiy va siyosiy kompetensiyalar, jamiyatni axboratlashtirish, kognitiv va ijodiy faoliyat, kompetensiyalarini shakllantirish

ЗНАЧЕНИЕ КОМПЕТЕНЦИИ СУБЪЕКТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В КАЧЕСТВЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Оралов Сухроб Махаммади угли
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье представлено понятие компетентности и ее философско-педагогический анализ, представлены взгляды ученых на данное понятие, проанализированы базовые компетенции, выделено значение компетентности субъектов (педагогов и обучающихся) в повышении качества образования и образования на основе компетентностного подхода названы основные факторы в системе лим.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, профессиональная квалификация, базовые компетенции, социальные и политические компетенции, информирование общества, познавательно-творческая деятельность, формирование компетенций.

THE SIGNIFICANCE OF THE COMPETENCE OF THE SUBJECTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE QUALITY OF EDUCATION

Oralov Sukhrob Makhammadi ugli
Chirchik State Pedagogical University

Abstract. In this article, the concept of competence and its philosophical-pedagogical analysis, the opinions of scientists on this concept are presented, basic competencies are analyzed, the importance of the competence of subjects (teachers and students) in improving the quality of education is highlighted, and education based on the competency approach the main factors in the lim system are mentioned.

Keywords: competence, competence, professional qualification, basic competences, social and political competences, informing society, cognitive and creative activity, formation of competences

Kirish. XX asr oxiri, XXI boshida mehnat bozoridagi dinamik o'zgarishlar, insonning nafaqat bilim va ko'nikmalari balki, shaxsiy fazilatlarga bo'lgan talabi ortishi natijasida kompetensiya va kompetentlik tushunchasi kirib keldi. So'nggi o'n yillikda ta'lim samaradorligini oshirish borasida olib borilayotgan ishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, qilinayotgan ishlarning samaradorligi asosan XX asr 70-yillarida muomalaga kirib kelgan kompetensiya va kompetentlik tushunchalari bevosita bog'liqdir [1]. AQSHda qo'llanilgan kompetensiya so'zining mazmuni kasbiy bilim va ko'nikmalariga qarama-qarshi qo'yilib "istalgan kasbiy faoliyatning mustaqil universal tashuvchi" sifatida qaralgan. "Kompetensiya" va "kompetentlik" so'zlari

XX asrning 60-70 yillarida ushbu tushunchalar ilk bor ilmiy adabiyotlarda qo'llanila boshlanadi.

Adabiyotlar tahlili. J.Ravenning 1984 yilda chop qilingan "Zamonaviy jamiyatda kompetentlik" nomli asarida: "U juda ko'p miqdordagi komponentlardan tashkil topgan bo'lib, ulardan ko'pchiligi bir-biriga nisbatan mustaqildir..., ayrim kompetentlar ko'proq kognitiv sohaga tegishlidir, boshqalari emosional sohaga tegishli. Bu kompetentlar o'z-o'zini samarali boshqarishda bir-birini to'ldirishi mumkin" degan fikrni ilgari suradi [2]. Jak Delor fikricha, bajarishni o'rganish deyilganda, nafaqat kasbiy malakaga ega bo'lish, balki keng ma'noda kompetentli bo'lish, ya'ni, guruhlarda ishlay olish va ish paytida yuzaga keladigan murakkab vaziyatlardan muvaffaqiyatli chiqib keta olish nazarda tutiladi. Shuni ta'kidlash joizki, "kompetentlik" tushunchasi bilan birgalikda, uning sinonimi sifatida "malakalar bazasi" termini ishlatilgan hollar mavjud. B.Oskarson fikriga ko'ra, ular keng qamrovli, maxsus kasbiy xislatlariga qo'shimcha ravishda rivojlanadi [3]. Bunday tayanch kompetensilar: jamoada samarali ishlash, rejalashtirish, muammolarni yechish, ijod, peshqadam bo'lish, tadbirkorlik, tashkilotchilik, va kommunikativ ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Muhokama va natijalar. XX asr 90-yillarida kompetensiya tushunchasi Yunesko xujjatlarida ta'limdan kutiladigan natija sifatida bir-qancha kompetensiyalar ajratib olinib boshlandi. Jumladan, 1996 yil martida Bern shahridagi Yevropa Kengashi dasturi bo'yicha o'tkaziladigan simpoziumda, ta'limni isloh qilishda tayanch kompetensiyalarni belgilash orqali ta'lim olish muvaffaqiyatli ishlashlariga keng yo'l ochilishi xususidagi masala qo'yiladi. Bunda kompetensiya tushunchasi mazmuni hali to'la ochib berilmaganligiga to'xtalib o'tiladi.

Ta'lim oluvchi nazariy bilimlarini amaliy jarayonlarda qo'llashi orqali "inson-texnika", "inson-jamiyat", "fan-tabiat" munosabatlarining keng qamrovli jarayon ekanligiga ishonadi va uning ichki dunyosi bilan jamiyat o'rtasidagi muhim kompetensiyalar shakllanadi. Ta'lim turlari o'rtasidagi integrasiya natijasida ta'lim oluvchi egallagan kompetensiyalar uning ta'limdan keyingi faoliyatida duch kelishi mumkin bo'lgan muammolarni bartaraf etishida, kasbning turli sohalariga tayyor bo'lishiga yordam beradi [4].

Ma'ruzachi B.Xutmaxer tomonidan "kompetensiya" tushunchasi "bilamanki nima..."dan ko'ra "bilamanki, qanday..." tushunchasiga yaqinroq turishi ta'kidlanadi [2]. U, Yevropa kengashi tomonidan qabul qilingan "Yevropa yoshlari ega bo'lishi kerak bo'lgan" beshta tayanch kompetensilarning ta'riflarini keltiradi. Bular quyidagilardir:

ijtimoiy va siyosiy kompetensiyalar. Jamoada qaror qabul qilishda qatnashish va u haqda javobgarlikni his qilish. Zo'rvonlik ishlatmasdan mojarolarni hal etish; demokratik institutlar ishini yaxshilash va qo'llab-quvvatlash;

ko'p madaniyatli jamiyat hayoti bilan bog'langan kompetensiyalar. Rasizm va ksenofobiya ko'rinishlarini nazorat qilish, notolerantlik muhitining rivojlanmasligi uchun ta'lim orqali yoshlarga madaniyatlararo kompetensilarni ya'ni, o'zgalarni hurmat qilish, boshqa madaniyatga, tilga va dinga ega bo'lgan insonlar bilan birgalikda shay bo'lish kabi zaruriy xislatlarni singdirish;

og'zaki va yozma aloqaga kirishish bilan bog'liq kompetensiyalar. Bunday kompetensiyalarga ega bo'lmagan insonlar ijtimoiy jihatdan izolyasiyalanib qolish xavfiga duchor bo'ladilar. Bu kontekstda kommunikasiyaga kirishish uchun ona tilidan tashqari yana boshqa tilni bilishi muhim ahamiyatga egaligi;

jamiyatni axboratlashtirish bilan bog'liq kompetensiyalar. Ommaviy axborot vositalari va reklamalar orqali tarqalayotgan axborotlarga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lish uchun kuchli va kuchsiz tomonlarini ajrata bilish uchun bunday texnologiyalarni bilish;

kasbiy va ijtimoiy hayot kontekstiga ko'ra butun hayoti davomida uzluksiz ravishda o'qib o'rganib borishni nazarda tutadi.

Dars jarayonining muvaffaqiyatli kechishi uchun o'qituvchi o'quvchilarni ijodiy jarayonga, jalb qilishi axloqiy qadriyatlarining mohiyatini ochib berishga va ularga bo'lgan munosabat tuyg'ularini uyg'otishga imkon berishi lozim. Ta'limdagi kognitiv va ijodiy faoliyatning pozitsiyasi o'quvchi «men» ining boshqa ko'rinishlarini ham rag'batlantiradi, jumladan, o'z-o'zini tashkil qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'z-o'zini hurmat qilish, o'zini-o'zi takomillashtirish istagini yuzaga keltiradi. Ta'lim mazmunining barcha tarkibiy qismlari o'zaro bog'liq, sababi shaxsning tajribasi, uning asosiy tarkibiy qismlari doimo birlikda bo'ladi. Kognitiv fazilatlar amaliy ko'nikmalarsiz namoyon bo'lmaydi, ijodkorlik tajribasi esa hammaga ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarni yetarli darajada bilmasdan turib rivojlanmaydi. Ta'lim mazmunining kompetensiyaga asoslangan nazariyasi bo'yicha rus pedagoglaridan V.A.Bolotov, O.E.Lebedev, A.A.Pinskiy, V.V.Serikov, I.D.Frumin, D.B.Elkoninlar samarali ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borganlar. Zamonaviy axborot jamiyati tubdan o'zgarib borayotgan ijtimoiy va axborot makonida ishlashga qodir, mustaqil ravishda qaror qabul qila oladigan, hamkorlik qilishga qodir, faolligi, tashabbuskorligi bilan ajralib turadigan, madaniyatlararo o'zaro munosabatlarga tayyor, o'zini o'zi boshqarish qobiliyatiga, mamlakat taqdiri uchun ma'suliyat hissiga ega bo'lgan odamlarga, ya'ni pedagoglarga muhtoj. Pedagoglar fikricha ta'lim mazmunining mohiyati, asosini "kompetentliklar" tashkil etadi. Shu o'rinda kompetensiya tushunchasini izohlab o'tadigan bo'lsak, kompetensiya - bu shaxsning hayotiy muammolarni hal qilishdagi yaxlit tajribasi, ko'plab ijtimoiy sohalar va ijtimoiy rollar bilan bog'liq asosiy vazifalarni bajarish usullarini o'zlashtirganligi.

Kompetensiya - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyati.

Bizga ma'lumki ta'lim jarayonini tashkil qilishda o'qituvchi va o'quvchi munosabati yuzaga keladi. Kompetentlik va kompetensiya tushunchalarining yagona ta'rifi yo'qligi sababli turlicha talqin qilinadi. Jumladan B. A. Vedenskiy "Ensiklopedik lug'at" da shunday ta'rif beradi: "Kompetensiya - bu vakolatlar doirasi, shaxs bilimi, tajribasi orqali egallagan savollar doirasi" ya'ni, insonning u yoki bu faoliyat sohasida muhokama qila oladigan va ega bo'lgan bilimlari. "Xorijiy so'zlarning izohli lug'ati" da kompetensiyaning ta'rifi quyidagicha keltiriladi: "Kompetensiya - qandaydir savollar doirasida, qandaydir bilimlar sohasidagi xabardorlik".

Kompetent - bu nufuzli qandaydir sohani biladigan, xabardor, ya'ni, kompetensiyaga ega bo'lishlikdir.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida ushbu so'zga quyidagicha ta'rif berilgan: Kompetensiya lotincha "competo"- erishayapman, munosibman, loyiqqan degan ma'nolarni bildiradi.

1) muayyan davlat organi (mahalliy o'z-o'zini boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa xujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi;

2) u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba. "Sovet ensiklopedik lug'ati" da sodda ammo tushunarli ta'rif berilgan bo'lib bunda, kompetensiya - bu ma'lum sohadagi tajriba va bilimlar majmui sifatida qaraladi. Ta'lim tizimida ushbu tushunchaning paydo bo'lishi umumta'lim maktablari o'quvchilari maktabni tugallash paytida egallashi shart bo'lgan faoliyat turlarida bir qator o'zgarishlar bo'lishiga olib kelgan holda, har bir o'quvchi zaruriy kompetensiyalarni egallashi, faoliyatga oid tajribalar orttirishi zarur. Bunda kompetensiya va faoliyat bir-biri bilan mustahkam bog'liq [5]. Mazkur atamalarning ta'rifini tahlil qilishda A.V. Xutorskiyning bergan ta'rifi tushunchalarning ta'rifini ochib bera oladi. U mazkur tushunchaning lotin ildizlariga e'tiborini qaratadi: lotinchadan "sompentia"-so'zining tarjimasini, bu inson tomonidan yaxshi xabardor bo'lgan, bilgan va ma'lum tajribaga ega bo'lgan masalalar doirasi [6]. Uning ta'rifini tahlil qiladigan bo'lsak, shaxsning ma'lum bir sohada faoliyat ko'rsatishga imkon beradigan zaruriy bilim va ko'nikmalarga egaligi. Ya'ni o'sha sohani yetuk vakili

bo‘lish uchun talab qilinadigan bilim va ko‘nikmalar sifatida ko‘rib chiqilgan. Bu borada rus pedagoglari V.V.Serikov, V.A.Bolotovlar “bilimli, o‘qimishli, ko‘nikmali bo‘lish usuli, shaxsiy o‘zligini namoyon qilishga imkon beradigan tushunchalar jamlanmasi” sifatida ta’riflagan [7]. Fikrimizcha, kompetentlik o‘qitish jarayonining bir bo‘lagi bo‘lib, ta’lim olayotganlarning shaxsiy sifatiga bog‘liq bo‘ladi. Demak, kompetensiya tushunchasi ilmiy tushuncha sifatida, ko‘pchilik pedagoglar tomonidan o‘quvchi (o‘qituvchi, talaba) egallashi lozim bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalarni o‘z ichiga olgan holda, faqatgina bilish kategoriyasi sifatida emas, balki shaxsiyat kategoriyasi hamda ma’lum bir faoliyatni amalga oshirish maqsadi va vositasi sifatida ham qaraladi. Kompetentlik tushunchasi xuddi kompleks struktura sifatida talqin qilinib, uning tarkibiga zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash, qandaydir faoliyatni bajarish qobiliyatini aniqlovchi shaxs xususiyatlari, kasbiy xususiyatlar to‘plami, shaxsning tegishli kompetensiyalarni egallashi kabi elementlar kiradi. Tegishli kompetensiyalar o‘quvchi ong va ong ostida shakllangach diniy va dunyoviy tushunchalarni o‘zida singdirish va ularga amal qilishi bilan izohlanadi. Kompetensiyalar turli mazmun va shakllarda bo‘ladi. Hozirgi kunda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim tizimi dunyo mamlakatlari ta’lim tizimi, jumladan, Yevropa mamlakatlari o‘quv jarayoniga kirib kelmoqda. Shular jumlasidan, MDH mamlakatlaridan Rossiya pedagoglari ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlarida umumta’lim maktablari tizimida kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish yuqori samara berishini asoslab berdilar va maktab o‘quvchilari kompetensiyalarini shakllantirishni uch turga bo‘ladilar:

1. Tayanch kompetensiyalar (metapredmet kompetensiyalari)
2. Fanlararo kompetensiyalar
3. Fanga oid kompetensiyalar

Ma’lumki, inson jamiyatda muvaffaqiyatli yashashi uchun ma’lum bir turdagi layoqatlarga, qobiliyatlarga, malakalarga ega bo‘lishi talab qilinadi. Inson hayotida ushbu masalada tayanch kompetensiyalarga ega bo‘lish talab qilinadi. Jumladan, o‘z fikrini erkin, ravon, tushunarli tarzda og‘zaki yoki yozma bayon qila olishi, zaruriy axborotlarni izlab topa olishi va undan foydalana olishi, jamiyatda har jabhada faol bo‘lishi, o‘z-o‘zini rivojlantirishi va boshqa xususiyatlarga ega bo‘lishi talab qilinadi.

Dunyoda tayanch kompetensiyalarning eng maqbul varianti A.V.Xutorskiy tomonidan ishlab chiqilgan va quyidagilardan iborat:

- qadr-qimmat, e’tiqod kompetensiyasi;
- umummadaniy kompetensiyalar;
- o‘quv-o‘rganish kompetensiyasi;
- axborot kompetensiyasi;
- kommunikativ kompetensiya;
- ijtimoiy-mehnat kompetensiyasi;
- shaxsni takomillashtirish kompetensiyasi.

Yevropa o‘rta ta’lim tizimida o‘quvchilar kompetentligi erishilgan natijalariga ko‘ra uchta yo‘nalishda baholanadi:

1. Shaxsiy natijalar.
2. Tizimli –faoliyatiga ko‘ra natijalari.
3. O‘quv predmetlari bo‘yicha natijalari.

Bunday baholash tizimi ta’lim tizimini kompetensiyaviy yondashuv asosida olib borishni taqozo qiladi.

Xulosa. Hozirgi kunda dunyoning ko‘plab mamlakatlari ta’lim sifatini oshirishning asosiy omili sifatida “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalari bilan bog‘lamoqda. Bu jarayonda o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish hamda ta’lim va tarbiyaviy jarayonni uyg‘unlikda olib borish kabi tamoyillar ustuvor tamoyil sifatida qaralmoqda [8]. Har bir o‘quvchining maktabda olingan bilimlardan shaxsiy hayotida foydalana olish qobiliyati shakllanishi uning shaxs

sifatida shakllanishi va ijtimoiylashuvida nihoyatda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari fanga oid bo'lgan kompetensiyalarni o'zlashtirish natijasida olingan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish qobiliyati, hamda shaxsning funksional va kasbiy xususiyatlari majmui sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchi bilim olsayu uni amalda qo'llash ko'nikmasi va qobiliyati shakllanmagan bo'lsa, bunday insonning jamiyatga nafi tegmaydi. Shu sababli ta'limga nisbatan kompetensiyaviy yondashuv yetakchi masala sifatida namoyon bo'lmoqda. XXI asrda kompetensiya muammosi ta'lim sohasiga kirib keldi va vaqt o'tishi bilan yetakchi o'rinni egalladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико методологический аспект) // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 8. – С. 20–26.
2. Усаров Ж. Таянч ва фанга оид компетенциялар асосида таълим мазмунини такомиллаштириш ва ўқувчилар компетентлигини ривожлантириш (физика фанини ўқитиш мисолида). Пед.ф.док. дисс. Тошкент, 2019. 267-б.
3. Мирзахмедов Б. Физикадан муаммоли тажриба бажаришда ўқувчи ўқув ижодий фаолияти ва уни бошқариш технологияси // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2007. – 45-53.
4. Тоштемирова С.А. Кластерли ёндашув асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш // педагогика фанлари бўйича фалс. докт.дисс. Тошкент. 2021. – 198 б.
5. Усаров Ж.Э. Роль науки в формировании современной виртуальной реальности // Материалы международной научно-практической конференции. - Саратов, 30 декабря 2018 г. – С. 69-73.
6. Хужамбердиева Д.С. Малака ошириш тизими тингловчиларида касбий компетентликни ривожлантиришнинг ўзига хос жиҳатлари // Замонавий таълим. – Тошкент, 2018. - № 4. – Б. 16-21.
7. Болотов В.А., Сериков, В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–14
8. Усаров Ж.Э. Использование методик обучения для развития компетенций студентов // International Journal of Progressive Sciences and Technologies (JPSAT).